

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

**R. P. Adami Contzen E Societate Iesv, SS. Theol. Doct.
Commentaria In Qvatvor Sancta Iesv Christi Evangelia**

Contzen, Adam

Coloniæ Agrippinæ, M.DC.XXVI

Quæstio 1. Quæ lectio & interpretatio huius loci.

[urn:nbn:de:hbz:466:1-82999](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:466:1-82999)

terunt? Concludo didici Augustini, Serm. 3. de Epiph. Quid deniq. Magi venientes dixerunt? vbi est qui natus est Rex Iudeorum? Quid est hoc? Nonnetum multi antea Reges et ant nati Iudeorum: Quid tantopere aliena gentis Regem nosse, & adorare cupierunt? Vidimus enim, inquit, stellam eius in Oriente & venimus adorare eum. Nunquam hoc tanta deuotione requirerent, tantopietatis affectu desiderarent: nisi eum agnoscerent Regem Iudeorum, qui Rex est etiam seculorum.

Et Sermone secundo, Manifestatum esse his, qui prope, & ha qui longe. Manifestatum igitur nec illis doctis, nec istis infu. Et sermone 6. Sed hodie de istu loquendum est, quos de re-adorant, motu terrae fides duxit ad Christum. Venerunt enim & quae-ergo Mes- runt eum dicentes: Vbi est qui natus est rex Iudeorum? Vidimus- fiam agno- enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum. Annun- ciant & interrogant, credunt & quarunt, tanquam signifi- cantes eos qui ambulant per fidem, & desiderant speciem. Quid si Christum putabant ignarum eius, quod age- retur, videat Calvinus, ne forte causam suam matri e- ius commendarent, olim memorem beneficii, & ad- uocatam futuram.

VERSVS 4.

Et congregans omnes principes sacer-
dotum, & scribas populi sciscita-
batur ab eis vbi Christus nasce-
retur.

QVÆSTIO I.

Quale Concilium Herodes conuocat?

Terretur
Herodes.

§. 1. **H**erodes diuina legis & promissionum om-
nium ex æquo contemptor; nouo mago um
aduentu, & stellæ miraculo terretur. Sacerdotes vt leg-
is gnaros, & scribas conuocat non omnes sed prin-
cipes seu primarios. Eant enim vices descriptæ per fa-
milias, & sui singulis principes. Scribæ olim regibus
apparebant, eratque magnæ illorum dignitas, qualis
nunc est secretariorum, syndicorum, Cancellariorum.
2. Reg. 9. 3. & 20. 25. & 4. Reg. 12. 10. & 12. 3. Fue-
runt tamen alij minore dignitate: qui contra scribas,
testamentis, gestis scribendis operam impendebant;
Qualis nunc est notariorum munus. At hoc loco scri-
bæ sunt quos vocamus seu leuiteros appellat, popu-
li Doctores. Quos Rabbinus magnam partem è Si-
meonis tribu fuisse arbitrantur. Sed non est dubium
Terretur
Herodes.

Tenite do-
ctores alij

ex omnibus, præcipue tamen Leuitica Doctores
gentis fuisse. Nam cum decimis & oblationibus vive-
rent, & sacri ministerijs dicati essent, vocatio & fa-
cultas ad Dei legem considerandam impellebat. Ge-
nebrardus Phariseis Theologos comparauit, quia pe-
nitentia mysteria scripturarum scrutabantur; scribis canonissas
qui leges civiles, & Moïsaicas secundum corticem curabant.
Hic insinuat Beza, & omnia scribarum & Pharisaor-
um vitia in Catholicos transisse a bitratur, nec o-
uum ouo tam simile, quam hos illis affirmat. At
Genebrardus de ordine, vocatione, officio loquitur.
Ipse Beza ait scribas populi, & selectos ex illo ordine
nonnullos, qui primarijs sacerdotibus adiuncti, Ec-
clesiasticum cœrum explebant. Nonne idem Beza
obijcere Genebrardus posset ipsum ex sacerdotum &
scribarum cœtu consistorium Calvinianum exstue-
re; scimus super Cathedram Moïsi illos sedisse, & nūc
quoque regi scitanti Dei oracula recte respondisse;
posterius illorum Christo docente in lapidem impege-
runt, Ambitione & auaritia cœcati. Quod etiam Cal-
uinus satis intellexit: cum ait; nunc sincere respondisse; po-

Qua in re
Doctores
similes
Pharisaïs.

stea furiose scripturam corrumpere conatos. Vbi tamen quia
grauiter aberrat sola vnius voculæ mutatione veri
præconem facile eum effecero; nam ipse synagoga
conuenit, quod in hos amarulente dicit. Ita ergo ille.
Sic omnes impij in generalibus principibus Deo facile subscribunt; Calumni-
sed vbi propius eos virgere incipit Dei veritas, contumacia sua in auctori-
vires euomunt. Cuius rei hodie illustre cernimus exemplum in recidant.
Papistis, [vere Calvinistis,] Christum enim sine controuersia
sacramentum vniuersum Dei Filium, carne nostra indutum, & in
duabus naturis vnam Dei & hominis personam agnoscunt: sed
vbi ventum est ad Christi virtutem & officium, mox ardet con-
flictus: quia in ordinem se cogi non sistent, ac multo minus
in nihilum redigi. In summa, quatenus nihil sibi decedere puta-
bunt impij, Deo & scriptura aliquid reuerentia concedent? Sed
vbi confertis manibus cum ambitione, auaritia, fastu, peruersa
fiducia, hypocritis & fraudibus configit Christus, tunc omnis affectus
modestie oblitus in rabiem feruntur. Sciamus ergo hostibus re-
xatæ præcipuum excaecationis causam esse prauos affectus, qui haretici
lucem in tenebras conuertunt.

VERSVS 6.

Et tu Bethlehem terra Iuda nequa-
quam minima es in principibus
Iuda, ex te enim exiet dux, qui re-
gat populum meum Israel.

QVÆSTIO I.

Qua lectio & interpretatio huius loci?

§. 1. **M**ultorum reprehensiones Matthæus incur-
rit citatione Michæe Prophete §. 1. contra-
rium enim in testimonio, & in eius productore vide-
tur dici. Dicit enim Propheta: minima es, Matthæus:
nequaquam minima, Propheta, in millibus, Matthæus,
in principibus. Textus Michæe ita habet. וְאַתָּה
בְּתֵלְהֵם בְּכַלֵּם אֶפְרַתָּה זְעִירִי יְהוּדָה
בְּמִן כִּי יֵצֵא לָהֶם מֶשֶׁל בִּישְׂרָאֵל
Appareti
repugnantia.

Vetus interpres ita reddidit: Et tu Bethlehem Ephra-
ta paruulus es in millibus Iuda, ex te mihi egredietur, qui sit
dominator in Israel. Vbi duæ alæ discrepantiæ, quod
dicatur: Ephratha, & addatur, Mihi, non admodum
grauis sunt, vt ostendam. Septuaginta versio variat,
ordinaria ita habet. καὶ σὺ οὐκ ἐστὶς βῆθλεὲμ, τὸ
ἐφραθῆ ἐστὶς ἐν τοῖς ἐκατοῖς ἰσραὴλ, ἐκ σὺ ἐξ-
έλθεται τὸ ἐναι εἰς ἀρχὴν ἐν τῷ ἰσραὴλ. Et tu domus
Bethlemi (viri nomen est) Ephrathæ, [& hoc viri no-
men] paruulus es, vt sis in millibus Iuda, ex te exibit, vt sis in
principem in Israel. Vbi à Matthæo præter alia etiam dif-
fert, quod vocet domum Bethlehemi, & Ephrathæ,
nam singulis proponit articulum τὸ, vt virorum pro-
pria nomina indicet. Chaldaeus interpres de Christo
manifeste interpretatur.

וְאַתָּה בְּתֵלְהֵם אֶפְרַתָּה זְעִירִי יְהוּדָה
בְּכַלֵּם אֶפְרַתָּה זְעִירִי יְהוּדָה
בְּמִן כִּי יֵצֵא לָהֶם מֶשֶׁל בִּישְׂרָאֵל
de Messia
manifeste
interpre-
tatur.

Et tu Bethlehem Ephrata, que parua fuisse ad numeran-
dum in millibus domus Iuda, ex te coram me egredietur Mes-
sias, vt sit exercens dominium super Israel. Ita Thargum
Ionathæ. Vbi clarè ait, parua fuisse, quam nunc ma-
gnam prædicit. Deinde ducem, seu dominatorem,
vocat Messiam, qui sit dominaturus. Denique He-
braum בְּתֵלְהֵם, exposuit, coram me. Syrus interpres Syrus cum
cum Matthæo conuenit, nisi, quod pro & ponat Chaldaeo
etiam pro, minima, בְּכַלֵּם anglicè, pro principibus, de Messia
in regibus, pro ducem בְּמִן tex.

Hæc igitur verba sic apud Matth. leguntur. καὶ σὺ βῆθ-
λεὲμ καὶ ἰσραὴλ ἐκατοῖς ἰσραὴλ καὶ ἐκ σὺ ἐξέλθεται ἰσραὴλ ἐκ σὺ
ἐξέλθεται.

ἡ ἐκείνηται ἡ ἀντιθέσις, ὅτις ποιῶναι τὸν λαὸν μὴ τὸν
λαὸν ἡλ. *non videntur per- uerisse re- xum.*

Hæc inter se concilianda sunt, vt vnum eundem-
que sensum efficiant, cum verborum diuersitas nega-
ri non possit.

olim est, sedum est, non mini- ma.

§. 2. Septuaginta interpretum lectio variat, vt
dixi. Quædam enim exemplaria habent, καὶ τὸν βῆθ-
λεὲμ οὐκ ἐν ἑφραθᾷ, alij vt ante citauimus, alij tantum:
καὶ τὸν βῆθλεὲμ ἐν ἑφραθᾷ. Romana vero editio habet:
καὶ τὸν βῆθλεὲμ ἐν ἑφραθᾷ. Et tu Bethleem Ephrata. Quod
vero positum est, ὁλίγος, minima, multa exemplaria
habent, καὶ ὁλίγος, non minima. Atque ita citat Ter-
tull. l. contra Iudeos c. 13. Et Cyprian. l. 2. testim. ad-
uersus Iudeos. Nec ex Matthæo citant; quia Tertul-
lianus expresse Prophetam nominat. Et Cyprianus
hoc modo. Et tu Bethleem domus Ephrata non exigua es, vt
constituatur in millibus Iuda. Prophetæ igitur verba reci-
tans, negationem adiungit. Sic Orig. l. 1. contra Cel-
sum, Euf. l. 6. demonstr. c. 13. Hinc tamen concluden-
dum non est, veterem Hebræum textum, & nostram
latinam versionem erroneam esse; potuerunt enim
70. mutare verba retento sensu, vt fecit Matthæus.
Plurimi vero libri 70. negationem adiungunt; &
probabile mihi videtur, ex Matthæo in veterem Gre-
cum textum irrepsisse. Itaque non aliter textus
corrigendus, sed conciliandus est.

Græcæ lectiones, quæ habent τὸν βῆθλεὲμ, & τὸν βῆθλεὲμ ἐν ἑφραθᾷ ad Hebræum, Latinum, Chaldaicum, cor- rectoria Græca exemplaria corrigenda sunt. Ita enim conuenit, vt vniuersis linguis discerpens versio ad proto- typum, & alias versiones emendetur. Deinde cum Bethleem non sit τὸν βῆθλεὲμ, hoc est, alius viri, qui eam condiderit, verum sit ipsa Ephrata, binomi- nis enim fuit, vt Byzantium & Constantinopolis: Lu- tectia & Parisij. recte dicitur, Bethleem Ephrata. Sensus enim est; Et tu Bethleem, quæ olim Ephrata eras.

Bethleem Eandem urbem esse docet Scriptura Gen. 35. 19. Mor-
tuis est ergo Iacob, & sepulta est in via, quæ ducit Ephratam,
hæc est Bethleem. Et 48. 7. Et ingressus est Ephratam, & sepe-
liuit eam iuxta viam Ephrata. Prophetæ igitur cum in a-
lia quoque in tribu Zabulon ride esset Bethleem, si-
gnanter hanc Iudææ expressit, Idque aptissime Mat-
thæus non verba singula, sed ipsam sententiam expli-
cando reddidit, καὶ ἐν τῇ γῇ Iudæα. Etenim cum Herodes
talium rerum esset incuriosus, obsecrum erat illi no-
men Ephratæ, cerdæ autem mittendi erant Magi. Quæ-
admodum nunc, si Turcam Byzantium pro se iu-
beres, incertum quo mitteretur, reddes. Ad institu-
tum autem accommodare monuerunt Bethleem Iu-
dææ esse, non aliam. Qui Ephratam, & Bethleem con-
ditores existimant, incerta persequuntur. Qui enim
1. Par. 4. 4. vocantur Ephrata, & Bethleem, non
possunt esse conditores. Chur, inquit Scriptura, primo-
genitus Ephrata, patris Bethleem. Et c. 2. 20. Salma est pa-
ter Bethleem. Iacob enim sic loquitur Gen. 48. 7. Et se-
peliuit eam iuxta viam Ephrata, quæ alio nomine appellatur
Bethleem. Verus igitur erat nomen Ephrata & Beth-
leem, posterius remansit, prius perijt. Multo magis er-
rant, qui ab ἡβράϊς Ephratæ vxor e Caleb dictâ putant.
1. Par. 2. 24. Ingressus est Caleb in Ephratam, & 70. ἐν ὁδῷ
βῆθλεὲμ. Vbi textus Hebræus habet בֵּית לֵאחֵי
בְּיָדָיו in Caleb Ephrata, idq; absque sensu, quocirca
etiam Iun. & Trem. Calviniani mutant, בֵּית לֵאחֵי
quod signum est, non vsquequaque Hebræum textum esse
authenticum, vt nihil erroris contineat.

Evangelii- sta pro no- mine obso- leto claris- sime præpo- nitur po- situm.

§. 3. Conciliationis primatio est. Vt dicant fa-
ciores yel etiores, vel obliuione lapsos, vel etiam
inadvertentia, i. Gloss. Comm. Hieronymi, Canus l. 2.
c. 14. de locis Theolog. Anselmus etiam, & D. Tho-
mas. Atque ita Matthæus vere falsam eorum citatio-
nem retulisse dicendus esset.

Adamus Conzen in Euang. Tom. I.

Verum eam sententiam probare nunquam potui.
Imo contrarium potius ex actis demonstratur; si enim
obscurare oraculum voluissent, vocassent Bethleem
Ephratam, non terram Iudæa; non enim est eius, qui
abscondere voluerit sensum Prophetæ, clarioribus v-
ti verbis. Deinde vere omnino respondent, & vero te-
stimonio probant: cur igitur in re quæ nec illis prode-
rat, nec Herodi oberat, non sincere agerent? Nesciuis-
se; vel memoria lapsos non crediderim. Nam tempore
illo diligens studium scripturarum erat, & Hierosoly-
mis centuriæ scholarum. Florebant Gamaliel, Simeon,
Zacharias, omni sabbatho scripturæ in Synagoga le-
gebantur; præcipue illa loca quæ de M. fia agebant.
Qui igitur fieri poterat vt locum tam nobilem, omni-
bus notum, alio sensu totum concilium profertret?
Nec dubitare licet rege turbato, tota vrbe suspensa, il-
los libros consuluisset, in medio protulisset. Alioqui cū
compasim in manibus libri haberentur, nō modo omniū
se ludibrio exposuissent, sed extremum quoque dis-
crimen adissent; si in re tam magna, seria, qua regni
successio verteretur, Herodi fucum facere voluissent.
Cur id diceret de quo omnes mox coargui poterant?
Norunt Herodem in causa regni in liberos laui, qui
nunquam tam paruum peccatum in causa Maiestatis
esse putauit, quod non morte plectendum iudicaret. sum erat
Cum ergo nullo suo commodo, vel inimicorum dā-
no illud re regi potuissent; non est ratio, cur putemus re-
eos infamiam, & periculum subire voluisse, vel ex pro-
posito, vel insigni negligentia. Nec firma est ratio, qua
vtuntur, qui sic iudicant. Quia enim Herodes plerof-
que ex Concilio Sanedrin occidit, doctos quosque
perijisse suspicantur. At inter tot milia amulantium
legem, totque occisorum collegas, & discipulos non
fuisse, qui Prophetam recte legerent, non est credi-
bile.

Alij suspicantur fieri potuisse, vt cum tot haberent,
deuteros, & commentarios, facile potuisse verba
alicuius glossæ pro authenticis adferri: cum Christus
ipse obijciat, propter traditiones suas Dei mandata weg-
le. x. esse. Credi hoc posset, si vnus quispiam, obiter de
memoria testimonium recitaret; at in publico concil-
lio, omnes in vnum errorem consensisse; nec fuisse,
qui errorem aduerteret, moneret, librum aperiret, pla-
nè non est verisimile. Memini anno 1611. a Iudæo non
impero commentarium pro textu mihi oblatum fu-
isse; at id fieri ab integra synagoga haud facile depre-
hendas. Minime hoc tempore, & loco, vbi Herodes
turbatus, timens, infestus, ideoque seipso lenior. An
his ille negligenter, aut fraudulenter agentibus par-
ticiparet, qui infantum sanguine securitati suæ consulere
voluit? Nec deerant in aula regis adulescentes, atque ex
ipsis scribis, qui Biblia reuoluere, & errorem, aut frau-
dem indicare possent.

§. 4. Multorum illa est interpretatio, in Prophetâ Paru-
partem aduersatiuam omitti, vt Palm. 118. v. 141. & v. 146.
157. vt sensus sit, Paruula es in millibus, sed tamen magna, sed magna.
Euangelista id quod ad rem faciebat, ponendum dux-
it. Magnitudinem scilicet ex Christo nascituro. Re-
uera enim sensum Prophetæ esse Bethleem, paruulâ
esse, sed magnam tamè, paruam ambitu, ciuibus, ma-
gnam alumno. Additur enim, ex te enim exiet: Quæ ra-
tio, non paruam sed magnam ostendit urbem, & præ-
cipue claritas. Est hæc plurimorum, & verissima in-
terpretatio, verum Iudæorum cauillis non perinde li-
bera. Particula enim causalis, quæ est in Matthæo, in
Prophetâ textu desideratur.

§. 5. Erasmus Michæam censet dicere paruulam
esse, at verò Matthæum, cum dicit, non minimam
esse, idem asserere, sed hyperbolice, & intensè ne quidem
significatione, hoc modo: Ne minima quidem in nume-
ris, seu non es in numero & catalogo urbium, minima-
ne vltim.

Sacerdotes non videntur per- uerisse re- xum.

Non fuit causa cur testimonij celarent.

Sacerdotes libros con- suluerunt.

Periculo sum erat maleciti- no illud re regi potuissent; non est ratio, cur putemus re- eos infamiam, & periculum subire voluisse, vel ex pro- posito, vel insigni negligentia. Nec firma est ratio, qua vtuntur, qui sic iudicant. Quia enim Herodes plerof- que ex Concilio Sanedrin occidit, doctos quosque perijisse suspicantur. At inter tot milia amulantium legem, totque occisorum collegas, & discipulos non fuisse, qui Prophetam recte legerent, non est credi- bile.

Post cadem Sanedrin supererant viri docti.

Nec fraudo nec negligencia de- his ille negligenter, aut fraudulenter agentibus parti- ciparet, qui infantum sanguine securitati suæ consulere voluit? Nec deerant in aula regis adulescentes, atque ex ipsis scribis, qui Biblia reuoluere, & errorem, aut frau- dem indicare possent.

Non mini- esse, at verò Matthæum, cum dicit, non minimam esse, idem asserere, sed hyperbolice, & intensè ne quidem significatione, hoc modo: Ne minima quidem in nume- ris, seu non es in numero & catalogo urbium, minima- ne vltim.

ADAMUS CONZEN
IN
+ EUANGELII
CUM
18

ne vltimo quidem loco, vt cum hominem vilissimū negamus in numero hominum censeri. Sic etiam Apostolus ait, ea quæ valde sunt abiecta, ea quæ non sunt. Huic interpretationi obstant duo. Primum est, quod Bethlehem adeo abiectum oppidum non fuerit, siue antiquitatem spectes, siue terræ fecunditatem, ob quam dicta est, domus panis, siue viros fortes, qui ex ea originem habuerunt, vt Abesam Iud. 12. 8. Booz, Dauidem, quin in ea erat statio Philistinorum 2. Reg. 23. 14. Roboam exstruxit, seu munivit, vt alias vrbes in Iuda, 2. Par. 11. 6. Non adeo abiecta erat, vt non posset numerari, sed parua, nec ad magnarum urbium opes, dignitatemque peruenit. Alterum quod obstat, est, quod Matthæi sententiam noua interpretatio destruit, Matthæus namque in latino, Græco, Syro textu causalem particulam Enim apponit. At non conuenit eam idcirco dici minimam, hoc est, ne vrbs quidem loco habendam, quod ex ea exiturus sit Messias; Hæc enim causa est, cur magna sit habenda, non è numero urbium reiicienda.

§. 7. Osiander suæ sectæ homo l. i. Harmon. in c. 10. Diuersum plane sensum efficit, atq; ita Euangelistam cum propheta conciliat. Vertit in hunc modum. Et heus tu Bethlema Ephrata, parum est, vt sis inter chiliadas Iuda, Parum sane est, vt sis inter principes, cum sis ipsa princeps, & primaria ciuitas Messie, itaque nō gloriabitur quod in ea Salomon, Obed, Iesse, Dauid fuerint, & tot clarorum virorū fuerit mater. Hoc enim parum est, sed quod ex ea nasciturus Messias. Si igitur Propheta dicit, Parum est, vt sis inter principes, cum sis princeps, & Matthæus; Non minima es, sed eximia in principibus, optimè conuenient vtriusque dicta. Nec Hebræo textui repugnare putat; Illi enim pro neutro genere, quo carent, masculinū & femininū vsurpant. Masculinū Gen. 12. 18. לֹא טוֹב לְיִצְחָק הָאִישׁ הַזֶּה

Non bonus, id est, non bonum, hominem esse solum. Sic hoc loco, paruulus, id est, parum.

Huic interpretationi obstant omnium linguarum versiones, atque interpretationes, etiam recetiorum, & nouatorum. Locutionem inuenit igitur similem illi, quæ est Isa. 49. 6. Parum est, vt sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & sceces Israel conuertendas, Ecce posui te in lucem gentium. Confirmatur vero, nam Bethlehem & Ephrata vrbs nomina feminini generis sunt, וְעִירָא וְעִירָא vero masculinum est, non ergo his substantiuis illud adiectiuum conuenit, sed dicendum esset, זָגִירָא Zaghira, non Zaghira. Respondet ad hoc noster Ribera de vrbe, vt de homine Prophetam loqui, & consentaneum rationi est; quia cum urbem alloquatur, intelligentem personam videtur eidem tribuere. Habet tamen illa responsio suam difficultatem; Vrbium enim & regionum nomina, cum sic vsurpantur, feminina esse solent, Virgines, & filia, non viri, aut filij dicuntur. Deinde repugnat Matthæus, qui de Bethlehem, vt de vrbe loquitur, וְעִירָא terra Iuda. Sic enim exprimere voluit vt clare loqueretur, solebat enim frequenter hoc adiungi, vt Iudic. 17. 7. Bethlehem Iuda, atque eodem modo 1. reg. 17. 12. Ruth. 1. 2. Hac igitur ratione maior inter Euangelistam, & Prophetam dissensio ostenderetur. Commodius itaq; responderi posse arbitror, si id quod reuera factum est, perpendamus. Ciuitas illa in tribu Iuda posita, sex à Ierosolyma milliariibus, dicebatur nomine composito, & scribitur à Propheta בֵּית-לֶחֶם, hoc est domus-panis, בית Beth est generis masculini, ad hoc Propheta respexit, & 70. qui אלֶפֶים, non אלֶפֶים vetterunt, eos autem subaudiuisse אלֶפֶים ex eo constat, quod in multis exemplaribus legatur ascriptum. Propheta igitur de Bethlehem loquitur, vt de domo panis eius, qui de caelo descendit. Clarum fuerit, si pro domo panis legamus, locum panis, Et tu loci panis paruulus es.

Ex hisce perspicuum est, non esse certam aliquam rationem cur nouam versionem, nouamq; interpretationem comminisceretur Osiander. Nam vtique; verbum וְעִירָא id significet, non tamē cetera permittunt. Si enim ad imitationem Isaia loquitur Michæas, oportet voces construere cum in finit uo. Sic Isaia loquitur וְעִירָא לִי עִבְרָא, hoc est ad verbum; Hebræum Parum ad essendum, vel ad esse te mihi seruum. quod vertunt latinius, Parum est, vt sis. Septuaginta tamen suæ uerit, linguae idiotismum retinentes dixerunt, τὸ ὀλίγον, & τὸ ἐλάττω. Quod si hunc locū eo modo explicemus, mutanda erit Syntaxis, dicendumq; in Hebræo וְעִירָא Veethecha, non Veattha, Et te Bethlehem Ephatha parum est ad existere vel esse in millibus, quod Osiander omnium censor, non perpendit. Deinde non est visitata illa traiectio in Hebræa lingua. Et te Bethlehe Ephrata parum est ad esse in millibus, verbum enim præponitur, Parum est te Bethlehem, vt & in Germanica lingua. Nemo recte vteretur locum Isaia. Das du mein Knecht bist, ist ein geringes / die geschlecht Jacob aufzurichten. Sed hoc modo. Ist ein geringes / das du mein Knecht bist, die geschlecht Jacob aufzurichten. Quæ ratio etiam in Hebræo valet, imo durior est traiectio, & exemplis carens.

§. 7. Facillima omnino mihi videtur, & Prophetæ Apud Pri. conuenientissima expositio, quæ non paucis nostro tempore placuit, vt apud Prophetam sit interrogatio vix earum genere quæ vehementius negant, quæ proinde rectissime sensu reddito per negationem adiecta sit expressa, ita Ianfenius; clarius, Ludouicus Vives scholijs in Augustinum de ciuitate Dei in l. 18. c. 30. Ribera noster refert libros Gothicos S. Ildori. & Biblia item Gothica in Ecclesia Tolitana habere, Nunquid paruula es. Nam reuera Propheta eius magnitudinem & dignitatem voluit ostendere, quod non modo clarorum virorum, & regum, sed Messia etiam genitrix futura esset, cuius exitus à diebus æternitatis. Nec refert particulam interrogatoriam non præponi, vultu enim, vocis sono, accentu ita interrogamus, vt facile appareat, non affirmationem, sed questionem esse. Alijs ironiam esse magis placet, vt est illa 3. Reg. vltimo: vbi Propheta Michæas loquitur. Ascende & vade prospere, & tradet Dominus in manus regis. Ita hic quoque dicit Propheta, Et tu Bethlehem paruus es, scilicet, vt vulgus arbitrat, in millibus Iuda, cum ex te exiturus sit Messias. Atque hæc de Prophetæ & Euangelistæ conciliatione, de qua tamen Origenes l. 1. cōtra Celsum omnia carpentem non laborat, sed negationem adiungit Prophetæ verbis, vt dubium non sit hominem in lectione scripturæ, & versionibus diligentissimum, eam in veteribus libris legisse. Quia tamen videro alios hac in re laborasse, nihil affirmare tale ausim.

§. 8. Quod Propheta in millibus, Matthæus in principibus dicit. In Propheta vetus interpres: in millibus, & LXX. & αὐτῶν, ita quoque Chaldæus; at in nouo constanter habent ἐν χίλιαις, Syrus habet במלכא in regibus. Neque satis esse videtur אלֶפֶים & millia & principes significare, cum vnum ex alio non deducatur, videaturque, aut vetus, non noua scriptura errasse.

Respondendum est igitur vtrumq; sensum in vtroque esse inclusum vtrumq; vero à Spiritu Sancto inclusum. Nā idem est esse in millibus, & esse in principibus non minimā. quod vt intelligatur notandū est, אלֶפֶים esse mille, אלֶפֶים alaphim millia. Deinde vocabulū affine אלֶפֶים esse ducē, proprie millenariū, seu chiliarchā, extendi tamen ad alios, itē Auctore, doctorem, ita Gen. 36. 15. Zach. 9. 7. Verū norandum & illud: omitti aliquādo י, vt Gen. 35. 30. ac tū nō differre quoad cōsonantes ab אלֶפֶים. Sic loco citato אלֶפֶים Alphehem: duces

Bth lehem
non erat
omnino
abiecta.

Osiandri
cōciliatio.

Osiandri
expositio
contra om-
nes est.

Vrbes filia-
bus compa-
rantur.

In בית-
לֶחֶם re-
spexit Pro-
pheta ge-
nus nomi-
nis appel-
latum.

Osiander
Hebræum
textum.

Apud Pri-
phetam
negationē
legendam
est.

Interroga-
tio vultu
magis quā
verbis ex-
tendatur.

In millibus
& in prin-
cipibus.

אלֶפֶים
& mille.

duces eorum. Hinc quod apud Prophetam ponitur בִּלְחֵם Bealphe in regimine, si literas spectes utrunq; designat, & in millibus, & in duob; seu Chiliarchis. Licetq; est utroq; modo vertere. Eundē etiā sensum esse constat: Cum enim Israel in tribus, illa per familias, & Chiliadas distributa essent, singulis porro millibus præessent Chiliarchæ, confusis his loquebantur; ponendo familias pro cætu & principibus, & principes ipsos, pro cætu. Sic Iud. 6. 15. בִּלְחֵם familia mea, seu Chiliad mea. Sic Exod. 18. 21. Num. 1. 16. & 10. 4. Deur. 1. 15. 1. Reg. 8. 12. & 17. 18. Sensus igitur est, Bethlehem nequaquam minima est comparata tot Chiliarchis Iudæ; nam illa suam dignitatem eximiam habet; vel comparata millibus seu familiis Iudæ. Vtroque enim modo confertur millenariis, seu principibus. Nam Bethlem, hoc est princeps eius, & familia, comparatur principibus & principibus aliis. Si enim comparo Britannum regem Franco, aut Coronæ Coronam, aut regnum regno, eodem sensu intelligor, non enim personam personæ, sed reges quā reges sunt, & regna confero.

§. 9. Causa adiungitur comparationis, non verus, sed noua, & magna, quia exiet dux. Nempe Rex regum, Christus; Iudæi teste Chrysostomo, Theodor. Theophylact. in hunc locum, de Zorobabele interpretati sunt. Zorobabel enim filius Salathielis Babylonē natus est; forte Bethlehem nunquam auraro adiit. De nascituro non de mortuis querit Herodes. Post Michæ vaticinium, nullus celeberrimus ducum natus est Bethlemæ. Nec Zorobabel tantuserat, nec proprie מֶלֶךְ dominator, sed Persæ obnoxius, & eius iussu regnans. Si igitur urbs illa ab alumnorum aliquo prerogatiuam habitura erat in Israel, & ex Davide eam habere poterat, aliisque qui in ea nati, Zorobabele maiores fuerunt. Denique non conuenit Zorobabeli, quod propheta adiunxit, Egressus eius a diebus æternitatis.

Quod vero noster vertit *nos uenerit*, pascet; aliaque non mutant, sed exponunt sententiam. Non enim solent verba annuere Evangelistæ. Quo ipso ostendunt, quantum à vero aberrant, qui scripturas perpetuo iactant, sensum eius vel non percipiunt, vel deprauant. Locum notare Euāgelista uoluit, sensum omnibus notum indicare, Vnde discimus in illa Ecclesia non modò scripturæ verba, sed sensum quoque fuisse. Omnium enim iudicio constabat, de Christo locum Prophetæ, non de alio quopiam rege vel duce intelligendum.

§. 10. Iudæos Tertullianus etiam hoc loco confutat; frustra eos Messiam expectare de Bethlehem nasciturum, cum nemo in illa Iudæorum esse possit. aduersus Iudæos, c. 12. Igitur quoniam filij Israel adfirmant nos errare recipiendo Christum, qui iam uenit, præferimus eis ex ipsis scripturis, iam uenisse Christum, qui nunciabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Iudæ. Sic enim scriptum est in propheta: Et tu Bethlehem non minima es in duobus Iudæ. Ex te enim exiet dux qui pascat populum meum Israel: Si autem natus adhuc non est qui processurus dux de tribu Iudæ ex Bethlehem nunciabatur, oportet enim eum de tribu Iudæ & à Bethlehem procedere: animaduertimus autem tunc neminem de genere Israel in ciuitate Bethlehem remansisse, & exinde quod interdictum est, ne in consilio ipsius Regionis de moretur quisquam Iudæorum, ut hoc quoque esset adimpletum per prophetam: Terra uestra deserta, ciuitates uestræ igni exusta, id est, quod belli tempore eis euenerit, regionem uestram in conspectu uestro exteri comedent, & deserta & subuersa erit à populis alienis. Et alio loco sic per Prophetam dicitur: Regem cum claritate uidebitis, id est Christum facientem uirtutes in gloria Dei Patris, & oculi uestri uidebunt terram de longinquo: quod uobis pro meritis uestris post expugnationem Ierusalem, prohibitis ingredi in terram uestram, de longinquo eam o-

culis tantum uidere permissum est. Anima, inquit, uestra mendicabitur timorem, scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Iudæa, & quatenus procedet de Bethlehem, sicut diuina Prophetarum volumina nunciant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex Israel, cuius ex stirpe possit nasci Christus.

Efficax hoc tempore argumentum est, nemo enim domo David aut superest, aut superesse sciri potest. Etsi enim forte ex regia familia aliquis superlit, nemo tamen est, qui id non modo probare valeat, sed ne Nemo Iudæorum qui id falso iactare audeat. Non igitur testimoniū ullo ostendere possunt Messiam suum esse de domo David; perinde autem in hoc genere est, vel non esse vel non posse probari.

Documenta genealogiæ perierunt, postquam ille genitus est, propter quem olim seruabantur.

§. 11. Denique præterire non debeo Caluini errorem, ut qui pueriliter ipse labatur, aliis nihil ignoscat. Et quia, inquit, Grace scribebat, receptam lectionem secutus est. Nam ex hoc loco, & similibus colligere promptum est, lingua Hebraica non fuisse ab eo compositum Euangelium.

An obsecro unquam ille Græcam lectionem inspicere qui ita loquitur? Supra lect onem Septuaginta attuli, eiusque uarietatem. Nul'a est, quæ non æque à hic secutus Matthæi lectione discrepet, atque Hebræa. Ad collationem contextus appello.

Quomodo igitur receptam lectionem secutus est? Quod si Caluinus Matthæum negat Hebraice scripsisse, quia uerba Hebræa de uerbo non exprimit; concludam ego pari ratione, ne Græce quidem scripsisse; quia Græcam lectionem non est secutus. Verum hac de re sat dictum in prologomenis.

QVÆSTIO II.

Rectene Hieronymum Erasmus hoc loco accuset?

§. 1. Hieronymus ad Pammachium de hoc loco, alii que disputat, nec rem definit, sed nec opus erat definitione ad eius disputationis institutum. Hoc autem temere arripit: Erasmus grauius eum accusat, & Erasmi imitator Ludouicus Viues, in c. 30. l. 18. de ciuit. Summa in eo est, quod Hieronymus dicat Apostolos potuisse in hisce testimoniis proferendis errare. Verba Erasmi proponam, deinde respondēdo: Quamquam autem dicta magni doctoris præter scripturam ad fidem pertineant; Quia tamen ferendum non est, ut illam aliena temeritate in tam grauem suspicionem ipsam peruari, hac quasi digressiuncula eum defendendum suscepi: idque etiam Sectariorum causa; qui non modo Hieronymi accusandi occasionem arripiunt auarissima importunitate; sed etiam eleuandæ diuinorum literarum auctoritatis sumunt audaciam, ut ex Vorstio, aliisque docui alio in loco. Huic tanto flumini cohibendo, quo primum patrum sepes, limitisque obruantur; deinde Prophetarum, & Apostolorum fundi euertuntur ab omnibus mature obices ponendi sunt. Erasmus uero audiamus. Testimonium hoc sumptum est ex Michæ capite quinto. Diuus Hieronymus ingenue fatetur, id quod refertur à Matthæo, neque cum editione Septuaginta, neque cum Hebraica ueritate per omnia conuenire: siue quia uoluerit Euangelista studiose referre, sicut ab illis fuit receptum, ut ostenderet Scribarum & Phariseorum in diuina scriptura negligentiam: siue iuxta quorundam opinionem, quod ipsi Euangelistæ testimonia sua huiusmodi non è libris de prompterint, sed memorie fidentes, ita ut lapsi sint: quandoquidem deprehenditur aliquoties in sensibus quoque nonnulla diuersitas,